

НОВА ІСТОРІЯ

УДК 94 + 930.253 + 930.25] (477.7) «17/18»

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2025.4.370>

Юрії Котляр*

МАТЕРІАЛИ ФОНДІВ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ – ДЖЕРЕЛО ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ЩОДО АДМІРАЛТЕЙСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ

Анотація: У статті зроблено спробу охарактеризувати інформативність фондів Державного архіву Миколаївської області стосовно дослідження історії адміралтейських поселень Півдня України. Встановлено базовий, пріоритетні та додаткові фонди, а також групи документів, які до них входять. Архівні фонди є своєрідними місцями збереження історичної пам'яті, які допомагають нам пізнавати минуле.

Історія виникнення адміралтейських поселень на Півдні України пов'язана з необхідністю створення Чорноморського флоту, а їх мешканці були приписані до морського відомства та мусили працювати на адміралтейських роботах, а також і в сільському господарстві. Після поразки Росії у Кримській війні та заборони флоту на Чорному морі, потреба в адміралтейських поселеннях зникла і була скасована залежність поселенців від морського відомства. У подальшому мешканці колишніх адміралтейських поселень відіграли значну роль у революційних подіях початку 20 ст.

Ключові слова: архівні фонди, історична пам'ять, адміралтейські поселення, Південна Україна, Державний архів Миколаївської області, сільське господарство, Чорноморський флот

Вступ. Історична пам'ять – це не історія, і не частина історії, а фактично форма репрезентації минулого, яку досліджують історики. Історія підпорядковує собі історичну пам'ять, яка зберігається в деяких кодифікованих (визнаних історією) слідах або так званих місцях пам'яті. Історична пам'ять є джерелом для історії як науки. Тому ми, черпаючи знання з історичної пам'яті, формуємо наше сьогодення і майбутнє¹.

Своєрідними місцями пам'яті, де зберігаються історичні джерела можна вважати архіви та рукописні фонди наукових бібліотек і музеїв. В архівах зберігаються писемні пам'ятки минулого. Вони безперервно поповнюються документами, що створюються

---

* Котляр Юрії Вадимович – доктор історичних наук, професор, перший проректор Чорноморського національного університету імені Петра Могили (Миколаїв, Україна);

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2222-3857>; e-mail: K555556k@gmail.com

¹ Котляр Ю. Історична пам'ять і міф: до питання співвідношення понять // Уманська старовина. 2024. Випуск 11. С. 119. DOI: <https://doi.org/10.31499/2519-2035.11.2024.304236>

поточною діяльністю установ, організацій, підприємств та окремих осіб. Державний архівний фонд – це невичерпна скарбниця документальних матеріалів, що мають наукове, практичне і політичне значення. Застосування матеріалів різних архівів дають можливість значно розширити джерельну базу і об'єктивніше дослідити різноманітні історичні факти.

Мета статті: визначити інформативність матеріалів фондів Державного архіву Миколаївської області (далі – ДАМО), щодо особливостей становища і подальшої історичної долі населення адміралтейських поселень Південної України.

Огляд літератури. Історіографія адміралтейських поселень на Півдні України не є значною. Серед дисертаційних досліджень можна виділити лише роботу архівіста О. Серединського «Чорноморські адміралтейські поселення (1790-1861 рр.)»², в якій проаналізовано економічне та соціально-правове становище адміралтейських поселенців, показані зміни, які відбулися у житті мешканців під час модернізаційних процесів, а також охарактеризовано їх становище після липня 1861 р. О. Серединський також написав низку публікацій³ де він розглядає різні аспекти історії поселень, зокрема їх етапи існування та правове становище жителів. Згадуються чорноморські адміралтейські села у дослідженнях з історичного краєзнавства: навчальних посібниках і працях істориків-краєзнавців: В. Шкварця, М. Мельника⁴, О. Ковальнової, В. Чистова⁵, І. Павлика, П. Тригуба, О. Білюка⁶, Л. Левченко⁷, Ю. Котляра⁸, О. Чорного⁹.

Враховуючи, що більше п'ятнадцяти років активних досліджень з історії адміралтейських поселень не проводилося, вважаємо за потрібне дослідити реальну та потенційну джерельну базу і розглянути особливості становища місцевого населення.

Виклад основного матеріалу.

Матеріали фондів ДАМО щодо адміралтейських поселень. Архівні документи

---

² Серединський О.В. Чорноморські адміралтейські поселення (1790-1861 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Миколаївський державний гуманітарний ун-т ім. Петра Могили. Миколаїв, 2006. 195 арк.

³ Серединський О.В. Заселення чорноморських адміралтейських поселень у кінці XVIII – на початку XIX ст. // Історія України: маловідомі імена, події, факти: 36. ст. 1999. Випуск 7. С. 422-426; Серединський О.В. Чорноморські адміралтейські поселення у 1830-1861 рр. // Наукові праці. Миколаїв: МФ НаУКМА, 1999. Т. II: Історичні науки. С. 23-27; Серединський О.В. Правове становище чорноморських адміралтейських поселенців у 1790-1861 рр. // Наукові праці. Миколаїв: МФ НаУКМА, 2000. Т. 5: Історичні науки. С. 32-37; Серединський О.В. Чорноморське адміралтейське поселення Богоявленськ у 1790-1861 рр. // Наукові праці: наук.-метод. журн. Миколаїв: МДГУ ім. Петра Могили, 2002. Т. 17. Випуск 4: Історичні науки. С. 32-36.

⁴ Шкварець В.П., Мельник М.Ф. Історія рідного краю. Миколаївщина: навчальний посібник. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили; Одеса: ТОВ Від, 2003. 280 с.

⁵ Ковалева О.В., Чистов В.П. Очерки истории культуры Южного Прибужья (от истоков до начала XX века). Николаев: Тетра, 2000. Кн. 1. 252 с.

⁶ Історія Миколаївщини: навчальний посібник для учнів 7-11 класів загальноосвітніх шкіл II-III ступенів / І.С. Павлик, П.М. Тригуб, О.В. Білюк. Миколаїв, 1998. 107 с.

⁷ Левченко Л.Л. Історія Миколаївського і Севастопольського військового губернаторства: 1805-1900. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2006. 297 с.; Левченко Л. Миколаївське і Севастопольське військове губернаторство: історія створення та засади функціонування // Регіональна історія України. 2008. Випуск 2. С. 161-182.

⁸ Котляр Ю.В. Чи були адміралтейські поселення на Миколаївщині? // Література та культура Полісся. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2007. Випуск 37. С. 98-101.

⁹ Чорний О.В. Адміралтейські поселення в Україні в останній чверті XVIII – першій половині XIX ст. // Український селянин: 36. наук. праць. 2006. Випуск 10. С. 210-212.

відіграють важливу роль у збереженні історичної пам'яті, адже вони є безпосередніми свідченнями подій, процесів та явищ, які формують наше уявлення про минуле. Джерела допомагають зберегти не лише політичні та економічні факти, але й культурні, соціальні, наукові й особисті історії. Без архівів багато подій і фактів ризикували б бути забутими або неправильно трактованими. Вони допомагають зафіксувати не лише значні історичні події, а й повсякденне життя людей, що створює більш об'єктивну картину минулого. Архівні матеріали допомагають боротися з маніпуляціями історією, коли окремі факти можуть бути перекручені або навмисно забуті. Вони слугують надійним інструментом для відновлення правдивої історії.

Більшість документів, які висвітлюють історію чорноморських адміралтейських поселень у 1790-1861 рр. зберігаються у фондах ДАМО. Базовим для дослідження є фонд 246 «Управління чорноморських адміралтейських поселень», документи якого охоплюють період з 1800 по 1862 рр. і складають 154 од. зб. Серед інших фондів, пріоритетне значення мають документи Канцелярії Миколаївського військового губернатора (ДАМО. Ф. 230. 11 963 од. зб., 1805-1900 рр.) та Канцелярії будівництва міста Миколаєва (ДАМО. Ф. 243. 139 од. зб., 1787-1798 рр.). Додаткову інформацію щодо адміралтейських поселень можна отримати з фондів: Миколаївської міської думи (ДАМО. Ф. 222. 1895 од. зб., 1797-1920 рр.), Миколаївської міської поліції (ДАМО. Ф. 231. 2 305 од. зб., 1840-1916 рр.), Богоявленських казенних суконної і парусної фабрик (ДАМО. Ф. 242. 11 од. зб., 1823-1835 рр.), Миколаївського комерційного порту (ДАМО. Ф. 255, 299 од. зб., 1866-1919 рр.) та Херсонської губернської межевої канцелярії (ДАМО. Ф. 335. 334 од. зб., 1801-1906 рр.)¹⁰.

Архівні документи з історії адміралтейських поселень О. Серединський поділяє на декілька груп:

1. Накази Миколаївського і Севастопольського військового губернатора та Управління чорноморськими адміралтейськими поселеннями, ордери канцелярії будівництва міста Миколаєва та Чорноморського адміралтейського правління, журнали вхідних та вихідних паперів канцелярії будівництва міста Миколаєва та Управління чорноморськими адміралтейськими поселеннями. Цей комплекс документів показує, якими засобами керівництво добивалось реалізації власних інтересів при управлінні адміралтейськими селами, дає можливість побачити механізм роботи адміністративного апарату морського відомства по управлінню чорноморськими адміралтейськими поселеннями, практичне впровадження законів і заходів уряду щодо поселенців.

2. Рапорти канцелярії будівництва міста Миколаєва Чорноморському адміралтейському правлінню, рапорти сільських управлінь і доглядачів адміралтейських поселень, доповідні записки Управління адміралтейськими поселеннями в Управління Чорноморського флоту і портів дають змогу побачити як виконувались накази та розпорядження вищого морського керівництва по управлінню чорноморськими адміралтейськими поселеннями.

3. Відомості про економічний стан поселень, посімейні списки поселенців з інформацією про їх господарство, прохання, громадські ухвали, спеціальні геометричні плани земельних ділянок, окремі архівні справи з питань управління, межування земель,

---

¹⁰ Державний архів Миколаївської області: анотований реєстр. Миколаїв: Державний архів Миколаївської області, 2006. Т. 1. Фонди дорадянського періоду. 160 с.

економічного стану поселень. Ці документи найбільш повно характеризують становище місцевого населення¹¹.

При дослідженні архівних матеріалів, стосовно дослідження адміралтейських поселень, слід використовувати принципи об'єктивності, історизму, всебічності та комплексності. Об'єктивність передбачає відтворення минулого неупереджено, без кон'юнктурних перекручень, без «виправлень» колишніх подій для доказу власних суб'єктивних позицій¹², а також достовірне розкриття змісту певного обсягу документів у конкретних висловлюваннях і характеристиках. Історизм вимагає підходу до ретроспективної інформації як до явища, що виникло у певний історичний період, у т. ч. використання у дослідженнях термінів тієї епохи, що відображають особливості часу, місця, соціального середовища, назви установ, форми власності, звичаї, географічні орієнтири. Всебічність вимагає структурно-інформаційного зв'язку між різними групами документів. Комплексність звертається до структури пошуку, відбиває теоретичну установку на взаємодію та взаємодоповнення одних документів іншими¹³.

Особливості становища населення адміралтейських поселень. Історія створення адміралтейських поселень починається з приєднанням Південної України до території Російської імперії та здобуття останньою виходу до Чорного моря. Росії, щоб утримати свої позиції у Причорномор'ї потрібен був флот. Козацька флотилія, що значно постраждала в російсько-турецькій війні 1768-1774 рр. не могла самотужки нести варту на Чорному морі. Мало того, аби приборкати українське козацтво, була ліквідована Запорозька Січ, а з тим знищено і більшу частину козацького флоту, що складався із чайок і дюбель-шлюпок. Залишки козацького флоту були поставлені на службу новосформованих Азовської та Дніпровської флотилій, які мали захищати міста на Чорноморському узбережжі. У цей же час розпочалося будівництво Чорноморського флоту¹⁴.

Однак, коли у державі панували феодально-кріпосницькі відносини, побудувати флот при допомозі вільнонайманих робітників було неможливо. Ось чому, у 1790 р. на Півдні України були створені адміралтейські поселення, мешканці яких були приписані до морського відомства та мусили працювати на адміралтейських роботах (в основному чорноробами), а також займатися традиційним сільським господарством. Чорноморському адміралтейству були передані шість сіл: Богданівка, Знамянка, Богоявленськ, Воскресенськ, Калинівка та Покровськ. Основна мета існування поселень – забезпечення верфі робочою силою, «щоб при нестачі адміралтейських майстрових і при цілковитій неможливості здобувати не тільки їх, а взагалі робочі руки в новому завойованому безлюдному краї, використовувати поселенців у кораблебудівних, теслярських та інших роботах»¹⁵. Селище Богоявленськ розташоване на березі Бузького лиману (сучасний Миколаїв), Калинівка і Воскресенськ (сучасна Миколаївська область) – у пониззі р. Інгул; Покровськ (сучасна

---

¹¹ Серединський О.В. Чорноморські адміралтейські поселення (1790-1861 рр.)... С. 27-29.

¹² Котляр Ю.В. Селянство в новій економічній політиці: методико-методологічні засади дослідження // Гуманітарно-економічні дослідження. Миколаїв-Одеса: ТОВ Від, 2005. Т. I. С. 44.

¹³ Левченко Л.Л. Теорія архівного пошуку Володимира Миколайовича Автократова (матеріали до курсу «Архівна евристика») // Наукові праці: наук.-метод. журнал. Серія: Історія. 2016. Т. 282. Випуск 270. С. 74.

¹⁴ Чорний О.В. Адміралтейські поселення в Україні в останній чверті XVIII – першій половині XIX ст.... С. 210.

¹⁵ Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). Ф. 246. Оп. 1. Спр. 103. Арк. 125 зв.-126.

Херсонська область) – на чумацькому тракті Миколаїв – Херсон, Богданівка і Знам'янка – на території сучасної Кіровоградської області¹⁶.

Адміралтейські поселення, частина з яких були козацькими зимівниками¹⁷, заселялися позаштатними церковнослужителями, пристарілими матросами, демобілізованими солдатами-інвалідами, одруженими рекрутами, учнями корабельних майстрів, що мали сім'ї, корабельними теслями і столярами, що добровільно переселялися на південь України, безпаспортними кріпаками-втікачами з Польщі та України, а також селянами, що належали генерал-фельдмаршалу Г.Потьомкіну¹⁸. Таким чином, на базі адміралтейських поселень формувалася достатньо специфічна сільська спільнота, яка у майбутньому буде відігравати важливу історичну роль у подіях протестного характеру.

З початку утворення чорноморські адміралтейські поселення входили до складу Катеринославського намісництва, з 1795 р. – Вознесенського намісництва, з 1797 р. – Новоросійської губернії. У 1802 р. Новоросійська губернія була поділена на Миколаївську, Катеринославську і Таврійську губернії. Чорноморські адміралтейські поселення увійшли до складу Миколаївської, а з 1803 р. – Херсонської губернії. З 1805 р. вони опинились у складі Миколаївського військового губернаторства, яке знаходилося на території Херсонської губернії¹⁹.

Управління адміралтейськими поселеннями здійснювалось із Миколаєва різними установами морського відомства. З 1798 р. адміралтейські поселення були підпорядковані Канцелярії будівництва м. Миколаєва. Потім їх передали у розпорядження Чорноморської виконавчої експедиції²⁰. На початку 19 ст. ними керували Чорноморська господарська експедиція, а з 1811 р. – Чорноморська виконавча експедиція. У 1825 р. Миколаївський і Севастопольський військовий губернатор О.Грейг призначив для завідування адміралтейськими поселеннями доглядача, а у грудні 1830 р. була затверджена посада управляючого цими населеними пунктами. У наступному році було сформовано Управління чорноморськими адміралтейськими поселеннями, яке, у свою чергу, знаходилося у віданні обер-інтендантства Чорноморського флоту і портів.

З 1803 р. по 1812 р. чорноморські адміралтейські поселенці були звільнені від адміралтейських робіт й обкладені на користь адміралтейства оброком «з усякої чоловічого стану душі від 18-ти до 60-літнього віку по 30 руб. на рік». Проте, у 1812 р. вони були звільнені від сплати оброку та залучені до праці на адміралтейство²¹.

У 1820 р. адміралтейські поселення Знам'янка та Богданівка Олександрійського повіту Херсонської губернії, разом з лісами Чутою і Чорним, були передані у відомство військового міністра та перетворені на військові поселення, а замість них до адміралтейських поселень Чорноморського відомства були передані казенні села Херсонського повіту – Березнегувате та Висунськ²², які також були колишніми козацькими зимівниками²³.

---

¹⁶ ДАМО. Ф. 246. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 2; Спр. 10, Арк. 2.

¹⁷ Козацькі поселення на Миколаївщині. Історія і легенди / кер. авт. кол. В.Дризо. Миколаїв: Можливості Кіммерії, 2001. С. 19.

¹⁸ Чорний О.В. Адміралтейські поселення в Україні в останній чверті XVIII – першій половині XIX ст.... С. 211.

¹⁹ Серединський О.В. Чорноморські адміралтейські поселення (1790-1861 рр.)... С. 6-7.

²⁰ Левченко Л.Л. Історія Миколаївського і Севастопольського військового губернаторства... С. 36.

²¹ ДАМО. Ф. 246. Оп. 2. Спр. 29. Арк. 17-18.

²² ДАМО. Ф. 246. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 2.

²³ Козацькі поселення на Миколаївщині. Історія і легенди... С. 14.

На початку 1820 р. першу партію березнегуватців (більше 150 чоловік) було відправлено на Миколаївську верф. Становище їх було важким: жили вони в непристосованих казармах, харчувалися погано. Адміністрація мала сплачувати кожному по 9 руб. асигнаціями на місяць. Але селяни, що використовувалися на другорядних, некваліфікованих роботах, таких грошей не одержували. Звичайний розмір заробітної плати становив 2 руб. 70 коп. на місяць²⁴. Основним джерелом прожитку березнегуватців залишалися хліборобство та городництво. Займалися вони також перевезенням різних вантажів на близьку відстань і дрібною торгівлею.

У поселеннях Березнегувате та Висунськ порядок виходу на роботи було встановлено на підставі Постанови Комітету міністрів і Державної ради від 30 січня та 13 лютого 1823 р., за якою всі чоловіки від 15-ти до 60-літнього віку мали виходити на роботу в Миколаївський порт, адміралтейство та Херсонський канатний завод. Чергова група робітників направлялась в адміралтейство кожні три місяці²⁵.

За пропозицією військового губернатора О. Грейга від 10 липня 1825 р. і 9 грудня 1826 р. з Богоявленська, Покровська, Воскресенська і Калинівки поселяни-чоловіки від 12-ти до 60-ти років мали працювати на казенних фабриках або вносити оброчні гроші по 10 руб. на місяць. З 3 лютого 1812 р. селяни, працюючи в морському відомстві, отримували по 9 руб. за кожний відпрацьований місяць, а з 1854 р. – по 2 руб. 70 коп. на місяць сріблом; харчуванням, одягом та опаленням вони забезпечувалися за власні кошти, хіба що деякі з них мешкали у казенних казармах. Жінки та доньки поселян не працювали, а займалися домашнім господарством. У 60-літньому віці жителі адміралтейських сіл звільнялись від всіляких робіт. Їм дозволялось виходити із общини, вони могли передавати права на земельні ділянки і житло, яке їм належало, нащадкам або іншим поселенцям²⁶.

Адміралтейські поселяни до 1861 р. власної землі не мали, вся вона належала казні і розпоряджалося нею морське відомство, хоча вони помилково вважали себе власниками цієї землі. Землі адміралтейських поселень захоплювали поміщики і громада Миколаєва. Зростання населення відбувалося пропорційно зменшенню кількості землі. Це призвело до того, що поселяни перед 1861 р. мали клаптики землі, які не відповідали мізерним державним нормам Російської імперії. До того ж реформа 1861 р. призвела до майнової диференціації селян. Заможніші акумулювали значні земельні площі, поступово перетворюючись на сільську буржуазію. Бідніші селяни взагалі втрачали свою землю та йшли у найми до своїх односельців і сусідніх поміщиків або поповнювали ряди пролетаріату у місті²⁷.

Після поразки у Кримській війні 1853-1856 рр., за умовами Паризького трактату, Росії заборонялося мати флот на Чорному морі, його штати були визначені необхідною кількістю кораблів лише для несення охорони узбережжя від Одеси до Сухумі. Було припинено будівництво кораблів на території Південної України, а з тим, стали непотрібними адміралтейські поселення. У 1859 р. в Миколаєві була створена особлива комісія під головуванням генерал-лейтенанта М. Кумані, яка зайнялась вирішенням

---

²⁴ Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. Миколаївська область / *Васильев В.О.* (гол. редкол.). Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. С. 229-230.

²⁵ ДАМО. Ф. 246. Оп. 2. Спр. 29. Арк. 18.

²⁶ *Левченко Л.Л.* Історія Миколаївського і Севастопольського військового губернаторства... С. 60.

²⁷ *Ibid.* С. 142-143.

питання скасування залежності чорноморських адміралтейських поселенців від морського відомства та підготовкою проєкту рішення з цього питання²⁸.

Комісія в процесі роботи розглянула такі питання: майбутній стан адміралтейських поселенців, склад місцевого управління, права поземельного володіння, казенні та громадські повинності, користування громадським або «мирським» капіталом. У підготовленому комісією проєкті рішення з цих питань передбачалось поселенців найближчих до міста Миколаєва адміралтейських сіл Богоявленська, Воскресенська та Калинівки, землі яких межують з міською землею, перейменувати у міщан міста Миколаєва з підпорядкуванням міській адміністрації. Дальні адміралтейські села Покровськ, Висунськ, Березнегувате повинні бути перетворені в містечка або посади. Орну та сінокосну землю залишити на правах земель, даних селищам в наділ від казни. Будинки поселенців разом з приписаною до них землею, а також зайняту під поселенські городи та сади, віддати у повне право власності мешканцям адміралтейських сіл, однак з умовою, щоб вони зобов'язались не відчужувати ці землі стороннім особам. За право користування орною та сінокосною землею поселенці повинні платити уряду оброк на загальних підставах. Мешканці адміралтейських сіл Богоявленська, Калинівки, Воскресенська повинні платити щорічно внесок по мирських ухвалах. Збір цей повинен надходити особливою статтею в міську суму на витрати по управлінню цими селищами.

З мешканців інших населених пунктів – Березнегуватого, Висунська та Покровська передбачалось стягувати внески згідно встановлених законами для цих місць управлінь. Для здійснення процесу реформування, передбачалось надати адміралтейським поселенням перехідний період, під час якого мешканці населених пунктів повинні за мирськими ухвалами вносити загальний збір на місцеві потреби, платити оброк за землю, виконувати рекрутську та інші казенні повинності, як і всі державні селяни імперії²⁹.

Після обговорення пропозицій комісії 14 липня 1861 р. «Высочайше утвержденным мнением Государственного Совета» була скасована залежність чорноморських адміралтейських поселенців від морського відомства. Їм було надане право записуватись в міські або сільські стани на підставі загальних законів. Самі ж адміралтейські поселення були перетворені у передмістя та підпорядковувались Миколаївському військовому губернатору.

Наказом по морському відомству від 8 травня 1862 р. Управління чорноморськими адміралтейськими поселеннями, яке знаходилось при Миколаївському порту, було скасоване. Невдовзі після скасування залежності поселенців від морського відомства, на початку 1862 р. стали функціонувати три обрані приміські думи: Богоявленсько-Покровська, Воскресенсько-Калинівська та Березнегувато-Висунська³⁰. Зміни в юридичному стані не полегшили долі селян. Звільнившись від усіх казенних робіт в адміралтействі, вони мали платити на користь держави і земства податки та відбувати рекрутську й інші повинності. Сума державного грошового податку в 1862 р. становила 3 крб. 48 коп. з душі³¹.

---

²⁸ ДАМО. Ф. 246. Оп. 2. Спр. 103. Арк. 47.

²⁹ Серединський О.В. Чорноморські адміралтейські поселення (1790-1861 рр.)... С. 148-149.

³⁰ ДАМО. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 555. Арк. Зв.

³¹ Березнегуватщина. Нариси історії (з найдавніших часів до середини ХХ століття) / за ред. Ю.В. Котляра. Миколаїв-Березнегувате: ТОВ Від, 2004. С. 21.

Рада адміралтейств своїм рішенням від 23 листопада 1862 р. затвердила такий поділ «мирського капіталу» колишніх адміралтейських поселенців між передмістями: Богоявленську – 32 019 руб. 04 коп.; Покровську – 4 472 руб. 14¾ коп.; Воскресенську – 12 550 руб. 21 коп.; Калинівці – 15 757 руб. 81 коп.; Березнегуватому – 22 826 руб. 41 коп.; Висунську – 22 455 руб. 5¾ коп. Всього: 110 080 руб. 67½ коп. Документи свідчать, що у 1869 р. цей капітал з дозволу головного командира Миколаївського порту був перерахований по Миколаївському видатковому відділенню в депозит Миколаївського військового губернатора³².

Мешканці колишніх адміралтейських поселень, враховуючи їх специфічний ментальний колорит, сформований базовими козацькими волелюбними традиціями та привнесеним авантюризмом матросів, рекрутів і кріпаків-втікачів, відіграли значну роль у селянському повстанському русі. Під час революції 1905-1907 рр. селяни Калинівки не раз збиралися на сходки, вимагаючи переділу землі, політичних прав і свобод. У 1905 р. в селі відбувся виступ під гаслом: «Землю тим, хто її обробляє!». Для розправи над повсталими з Миколаєва прибула спеціальна військова частина. У серпні 1907 р. жандармський ротмістр доповідав начальству, що жителі Воскресенська влаштувають багатолюдні мітинги, вимагаючи безплатного відчуження землі. Населення посаду Висунськ при підтримці березнегуватців проголосили Висунську народну республіку (1919-1920 рр.), яка активно боролася з денікінцями. У цей же період у Богоявленську було створено боротьбистсько-борьбистський партизанський загін кількістю понад 200 бійців, з двома кулеметами³³.

Висновки. Архівні матеріали низки фондів Державного архіву Миколаївської області допомагають зберегти історичну пам'ять та об'єктивно оцінити історію адміністративних поселень Південної України. Необхідність створення чорноморських адміралтейських поселень була обумовлена потребою будівництва Чорноморського флоту. Адміралтейські поселення заселялись у кінці 18 – на початку 19 ст. різними верствами населення – селянами-втікачами, майстровими, вільнопоселенцями, але першопочатками багатьох сіл (Богоявленськ, Калинівка, Березнегувате, Висунськ) були козацькі зимівники. Адміралтейські поселення, які належали морському відомству, мали свою специфіку управління. Ними керували різні адміралтейські структури, які знаходились у Миколаєві. Після скасування у липні 1861 р. залежності поселенців від морського відомства їм було надане право записуватись в міські або сільські стани на підставі загальних законів. Самі ж адміралтейські поселення були перетворені в передмістя і підпорядковувались Миколаївському військовому губернатору.

Виникнення у кінці 18 ст. на Півдні України адміралтейських поселень було необхідним явищем для забезпечення робочою силою підприємств Чорноморського флоту. Мешканці поселень вважалися особисто вільними, хоча перебували у жорсткій залежності від морського відомства. Проте, в умовах тогочасної феодално-кріпосницької системи це було не найгіршим становищем.

Дану проблему можна розглядати і в контексті історії українського селянства, де мешканці адміралтейських поселень належали до окремого прошарку адміралтейських

---

³² ДАМО. Ф. 255. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 2, 70.

³³ Котляр Ю. Селянське повстанство на Миколаївщині (1918-1921 рр.). Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. С. 45, 61-66.

селян. Загалом, сільськогосподарська діяльність їх мешканців зіграли позитивну роль в процесі заселення і освоєння Півдня України. Специфічний характер заселення поселень, створив унікальне ментальне середовище, вихідці з якого брали активну участь у революційних подіях 1905-1907 та 1917-1921 рр.

Yuriy Kotlyar

The Collections of the State Archive of Mykolaiv Region as a Source for Preserving the Historical Memory of Admiralty Settlements in Southern Ukraine

Abstract: This article attempts to characterize the informational value of the collections housed in the State Archive of the Mykolaiv Region in relation to the study of the history of admiralty settlements in Southern Ukraine. The article identifies basic, priority, and supplementary archival collections, along with the groups of documents they contain. Archival collections serve as specific repositories of historical memory, helping us to comprehend the past.

The origin of admiralty settlements in Southern Ukraine is linked to the necessity of establishing the Black Sea Fleet. The residents of these settlements were assigned to the naval department and were obligated to work in admiralty-related tasks, as well as in agriculture. The management of the Black Sea admiralty settlements was conducted from Mykolaiv by various institutions of the naval department.

Admiralty settlements, most of which were established on the sites of former Cossack winter camps, were inhabited by diverse social groups, including former sailors, disabled soldiers, peasants, and runaway serfs. Although officially considered personally free, their rights were significantly restricted.

Following Russia's defeat in the Crimean War and the subsequent ban on maintaining a fleet in the Black Sea, the necessity for admiralty settlements ceased to exist. In July 1861, the settlers were released from subordination to the naval department and were granted the right to register as urban or rural residents. However, these changes did not improve the peasants' situation, and they continued to struggle for land and political rights, actively participating in the revolutionary events of the early 20 century. Admiralty settlements became an important part of Southern Ukraine's history, and their inhabitants played a significant role in the peasant uprising movement.

Keywords: archival collections, historical memory, admiralty settlements, Southern Ukraine, State Archive of the Mykolaiv Region, agriculture, Black Sea Fleet